

Pálfi Zoltán (1968) történész, tanársegéd az ELTE BTK Ókortörténeti Tanszékén.

Legutóbbi írása az *Ókorban*: „Sarrukín jósjele, aki a mindenséget uralta”. Az akkád Sarrukín, a mezopotámiai történeti emlékezet és a modern történetírás (2006/3–4).

Marduk és Tiámat küzdelme, avagy az istenek fegyverzete

Pálfi Zoltán

Jackie Chan halálmegvető bátorsággal, elképesztő kung fu-tudását és akrobatikus képességeit bevetve szerez meg egy kardot *Az istenek fegyverzete* című filmben, és menekülés közben részben ezzel védekezik a több tucat bennszülött ellen. Sikeres kalandja után – némi kényszer hatására – a fegyverzet többi részéért is elindul, és eljut egészen a szerencsés végkifejletig.

A fegyverzetnek csak a neve „isteni”, ugyanis használói a régmúlt idők hősei voltak, így nem meglepő, hogy a fegyverek maguk is teljesen hétköznapiak: kard, pajzs, vérték stb. Bár a film csak a címben tesz említést isteni fegyverekről, az istenek küzdelme visszatérő eleme minden mitológiának. Minden nép saját fegyverzetével ruházta fel isteneit, akik nem csak emberi eszközöket vetettek be.

Természetesen Mezopotámiában is hasonló volt a helyzet. Az istenek fegyverzetével a Kr. e. 3. évezredi irodalmi szövegekben is gyakran találkozunk, és már ezek között is megtalálhatók a hagyományos, azaz emberi fegyverek, és azok, amelyeket csak istenek használnak. A Folyóköz története során az evilági összecsapások mindig kozmikus küzdelmek leképeződései voltak: akár egy városállam, akár egy világbirodalom győzte le aktuális ellenfelét, e győzelem egyúttal az adott főisten győzelmét is jelentette. A babilóni teremtéseposz, az *Enúma elis* egy kozmikus összecsapás következményeként meséli el az ismert világ létrejöttét. Az összecsapásban két sereg sorakozott fel egymással szemben, ám végül a két fővezér küzdött meg egymással: Marduk, a civilizált világrend, és Tiámat, a Káosz erőinek vezetője. A győzelemhez Marduk mind isteni, mind emberi fegyvereket felhasznál. Az alábbiakban előbb az eposzról és annak propagandisztikus felhasználásairól ejtek néhány szót, majd a két szembenálló tábornok mutatom be, végül ismertetem az összecsapást és annak égi-földi következményeit.

A teremtéseposz

Az eposz azt meséli el, hogyan vált Marduk a legfőbb istenné. A korai időkben született isteneket – élükön Apszuval, a felszín alatti vizek istenével, és Tiámat, a tengeristennővel – zavarta leszármazottaik zsvajja, ezért úgy határoztak, hogy elpusztítják őket. Az utódok azonban Ea vezérletével szembeszállnak, Ea megöli Apszut és vezírét, Mummut, és Apszuban alakítja ki lakhelyét. Tiámat éktelen haragra gerjedve rettenetes szörnyeket teremt, s fiát és szeretőjét, Qingut teszi meg e sereg vezérének. A korábban győztes istenek – Anu és Ea – megijednek az új seregtől, és miután senki nem mer szembeszállni az ősi istenekkel, felkérlik e feladatra Mardukot, Ea fiát. Marduk ezt egy feltétellel vállalja: győzelme esetén ő lesz az istenek királya. A többiek örömmel beleegyeznek, segítségükkel Marduk felkészül a harcra, megöli Tiámatot, felülkerekedik az ellenséges seregen, majd berendezi a mindenséget, közepén városával, Babilónnal, és Qingu véréből megteremti az embereket. Mindenhatóságát a többi isten ötven nagy erejű név kimondásával teszi teljessé.

Az eposz pontos keletkezési ideje nem ismert, legvalószínűbbnek a Kr. e. 2. évezred második fele, azaz a kassú kor, esetleg a II. iszini dinasztia időszaka tűnik. Az

A teremtéseposz megfelelő szöveg helyei

I. 129–162

*Összegyültek és Tiámat mellé álltak
a gonosz teremtmények: nincs nyugtuk éjjel és
nappal,*

*harcra termettek, dühöngők, őrzöngők,
gyűlést tartanak, harcra készülnek.
Hubur anya, mindenek megformálója
ellenállhatatlan fegyvereket alkotott: sárkány-
kigyókat szült,*

*hegyes fogakkal, könyörtelen állkapcsokkal,
testüket vér helyett méreggel töltötte.
Vad sárkányokat rettegésbe burkolt,
rettentő ragyogással látta el, istenivé tette
öket:*

*„Aki rájuk néz, tehetetlenül rogyjon össze,
testük mindig előre törjön, sose hátráljon!”
Állított mérges kigyókat, mushussukat és ha-
jas lényeket,*

*oroszlándémonokat, oroszlánembereket és
skorpióembereket,
ádáz viharokat, halembereket és bikaembe-
reket,*

*(akik) könyörtelen fegyvereket visznek, nem
félnek a harctól.*

*Parancsai tekintélyesek, senki nem tud ellen-
állni,*

s ehhez még tizenegy hasonlót teremtett.

*Az istenek közül fiát, aki gyűlést rendezett
neki,*

*Qingut kiemelte, közöttük a legnagyobbá
tette,*

*a sereg irányítását, a gyűlés vezetését,
a fegyver felemelését, a harcot, a küzdelem
megindítását,*

*a csatában a fővezérséget
rábizta, és trónra ültette.*

*„Varázslatot vetettem rád, az istenek gyűlésé-
ben nagygyá tettelek,
az összes isten fölötti királyságot a kezébe
helyeztem!*

*Légy a legnagyobb, az egyetlen hitvesem
vagy!*

*Parancsod mindig uralkodjon az összes Anun-
naki fölött!”*

Átadta neki, és mellére tűzte a Sorstáblát:

*„Szavadat ne másíthassák meg, amit kimon-
dasz, szilárd legyen!”*

*Amint Qingu felemeltetett, és átvette Anu-
ságot,*

megszabta az isteneknek, fiainak sorsát:

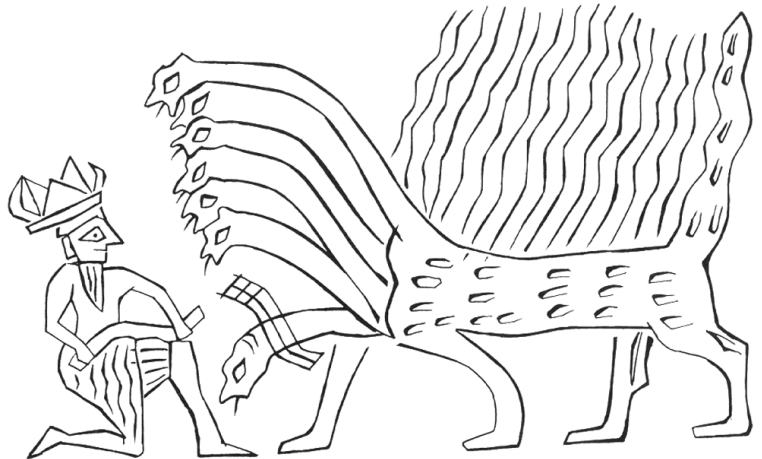
*„Ha szátokat kinyitjátok, a tűz aludjon ki,
felhalmozott mérgetek a legerősebbet is gyen-
gítse el!”*

alkotás célja Marduk mindenhatóságának, s rajta keresztül Babilón elsőségének igazolása. A Kr. e. 1. évezredben, az Újbabilóni Birodalom megalakulásáig (Kr. e. 7. század vége) ez az elsőség Asszíria árnyékában megmaradt a teológia síkján, egyfajta szellemi ellenállás formájában. Asszíria ugyanakkor egyszerre tekintett Babilónra politikai ellenfélként és kulturális nevelőként: többek között a teremtéseposzt is átvették, de Marduk helyére Assur került, s a szöveg számos királyfeliratban és a képzőművészetben is a propaganda eszközüvé vált. Az alkotás mindkét területen a civilizált világ kialakulását, a Káosz felett aratott győzelmet jelképezte. A mű az újévi (*akitu*) szertartásban is fontos szerepet játszott: a 11 napos ünnep 4. napján felolvasták Marduk/Assur szobra előtt (utóbbi csak feltételezés, mivel az *akitu*-szertartás szövegét egy Szeleukida-kori uruki tábláról ismerjük). Az asszír királyok felirataikban többször utalnak a teremtéseposzra, ellenfeleiket gyakran hívták Tiámat teremtményeinek, emellett Szín-ahhé-eriba (704–681) az *Akítu*-templom kapuját díszítő bronzvereten Assur és Tiámat szembenálló seregét örökíttette meg, magáról mintázva az asszír főistent. Assur mellett nem az eposz hagyományos, hanem az asszír birodalmi panteon istenei sorakoznak fel. Az üzenet egyértelmű: a világ rendje Assur isten rendje, az őt képviselő asszír király hivatása e rendet érvényesíteni a Káosz erőivel, azaz Asszíria ellenségeivel szemben. E felfogás a bevezetésben említett több évezredes mezopotámiai hagyományra megy vissza: az evilági háborúk egyúttal égi háborúk is, ahol az adott városok, országok, régiók istenei is harcolnak egymással. A teremtéseposzhoz a hivatalos ideológiába emelésével magától értetődővé vált a mindenkori ellenségek démonizálása.

Tiámat és serege

A tengeristenő-ösanya először az Akkád dinasztia alatt jelenik meg; neve a legtöbb teremtményének nevével ellentétben sémi (= ‘tenger’). Ebben az időben személyéhez még nem kötődtek különböző szörnyek, mert ők a Kr. e. 3. évezred mi-tológia szerint a hegyekben éltek. A változás a Kr. e. 2. évezredben következett be, két okból: egyrészt Hammurapi halála után a tengerparti térség, azaz a Tengerföld elszakadt Babilóniától, és innentől fogva ellenséges területté, a civilizálatlan törzsek menedékhelyévé vált. Emellett a nyugati kozmológia hatása is kimutatható, ahol a tenger rendszeresen a főisten ellensége, akivel komoly harcot kell vívnia.

Tiámat Apszu és Mummu halála után kreálja a tizenegyféle szörnyből álló hadát. A sereg pontos létszámát nem lehet megállapítani, mert a szöveg némelyiküknél egyes, másoknál többes számot használ (néhol mindkétféleképpen lehet értelmezni), és a kéziratok is eltérőek. E lények gonosz jellegét az is mutatja, hogy teremtőjüket az eposz e helyen Huburnak nevezi, aki az alvilág folyójának megszemélyesített istensége. A szörnysereg tagjai a mezopotámiai mitológia különböző területeiről kerültek be a szövegbe, némelyikük egyenesen Marduk és más istenségek állatai voltak, szerepük tehát nem feltétlenül negatív. Eposzba emel-

1. kép. Musmahhu

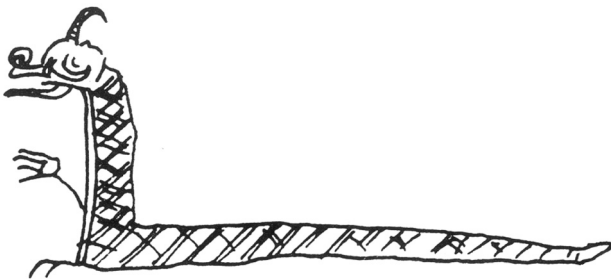
sük egy egységes kozmológia megteremtésére tett kísérlet: Marduk a szárnyek leigázásával a civilizált világrend részévé tette őket. Az alábbi tárgyalásban valamennyi teremtmény eredeti sumer–akkád nevén szerepel.

musmahhu (sumer *mus mah*, ‘hatalmas kígyó’): hétfejű kígyó/sárkány. A Kr. e. 3. évezredi ábrázolásokon még kígyóként jelent meg, később lett belőle sárkány. Ningirszu, majd a vele szinkretizálódott Ninurta által legyőzött szárny.

2. kép. Usumgallu

usumgallu (sumer *usum gal*, ‘nagy kígyó’): sárkány. Egy Kr. e. 3. évezred végi ráolvasás szerint vérszomjas gyilkos, aki az isteneket is megrettentí, üvöltése a vízőzön morajához hasonló. E pusztító szerepe miatt több istenhez, így Ningirszu-Ninurtához is kötötték. Ritkán ábrázolják, egyes részleteiben a *mushussu*val rokonítható.

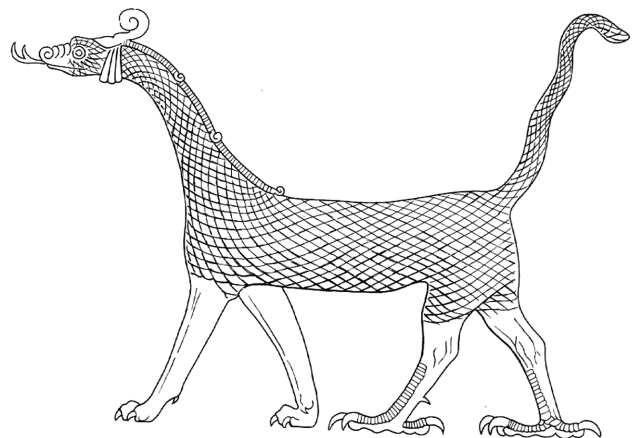
3. kép. Basmu

basmu (akkád, ‘mérgező kígyó’, ‘szarvas vipera’): szarvas kígyó. A szövegek a Kr. e. 3. évezred második felétől említik. Az ikonográfiában egy lábatlan és egy mellső lába formája is ismert, előbbi egyszer egy kisebb khthonikus istenség, Nirah megtestesülése, akinek a vízfolyásokhoz is köze van, utóbbi Esnuna város istenének, Tispaknak az állata vagy egykori ellensége. E formájában megtalálható Ninurta ellenségei közt is. Lábatlan alakjában Gilgames egyik kísérője a Huwawa elleni expedícióban, és egy középbabilóni szövegben Marduk foglalt helyet.

mushussu (sumer *mus hus*, ‘rettenetes kígyó’): szarvas, kígyófejű, -nyakú és -farkú lény, mellső lába és teste oroszláné, hátsó lába ragadozó madaré, egyes szövegek szerint mérge halálos. A Kr. e. 3. évezred elejétől jelen van mind szövegekben, mind pecsétbabilóni ábrázolásokon. A korai időkben még khthonikus istenekhez (Ninazu, Ningiszida) kapcsolódott, a Kr. e. 2. évezredben előbb Tispak, Esnuna elpusztításával pe-

IV. 27–64

*Amint az istenek, atyái látták szavának (hatalmát),
örvendeztek (és) áldották: „Marduk a király!”
Átadták neki a jogart, a trónt és a királyi botot,
ellenállhatatlan fegyvert adtak, hogy leverje az ellenséget.
„Menj, és vágd el Tiámat életét,
hogy ennek híreként a szelek vigyék vérét!”
Az istenek, atyái megszábták az Úr sorsát,
a jólét és hódolat útjára helyezték.
Íjat készített és fegyverének nevezte meg,
nyilvesszőt helyezett rá, ideggel ajzotta fel,
felemelte (isten) buzogányát és jobbja
vette,
az íjat és tegezt oldalára akasztotta.
Villámot állított maga elé,
testében örökké égő láng lobogott.
Fogóhálót készített, hogy körbevehesse Tiámatot,
és a négy szelet odaállította, hogy sehol ne bújhasson ki:
a déli szelet, az északi szelet, a keleti szelet, a nyugati szelet,
atyja, Anu ajándékát hálójához helyezte.
Megalkotta az imhullut, (azaz) a gonosz szelet, a vihart, a homokvihart,
a négy szelet, a hét szelet, a forgószelet, a párjanincs szelet:
elengedte az általa alkotott szeleket, mind a hetüket,
hogy felfújják Tiámat belsejét, (és) maga mögé állította őket.
Felemelte az Úr az abúbut, hatalmas fegyverét,
és befogatolta harci kocsját, a rettegett, ellenállhatatlan vihart,
felszerszámozván egy négyes fogatot fogott elé:
a Gyilkost, a Könyörtelent, a Pusztítót, a Szélsebest.
Pofájuk nyitott, foguk méreggel teli,
a fáradtságot nem ismerik, (csak) a pusztításhoz értenek.*

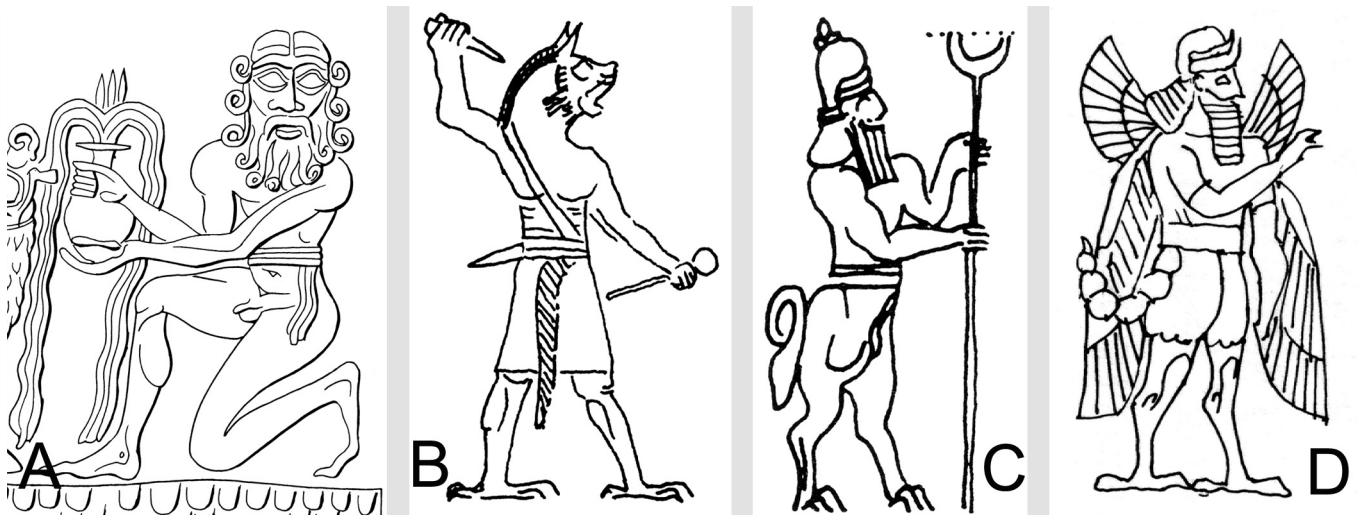
4. kép. Mushussu

Jobbjára állította a Rettenő Csatát és a Harcot,
baljára a Küzdelmet, valamennyi (ellene) se-
reglőt ledöntö. Ruhájaként rettenetes vértézettel felvérteztén
rettenő ragyogással fedte fejét.
Felkészült és útra kelt az Úr,
arcát az őrző Tiámat felé fordította,
szájában igézet szavával,
kezében méreg elleni gyógyfüvet tartva.
Akkor köréje gyűltek, az istenek köréje gyűl-
tek,
az istenek, atyái köréje gyűltek, az istenek kö-
réje gyűltek.

dig Marduk és fia, Nabú állata lett, de a Kr. e. 7. századtól az asszír panteonban As-
sur és Anu lényeként szerepelt. A Kr. e. 3. évezred végétől említik kapuőrzként
is, de bajelhárító szerepben jelenik meg a leggyakrabban. Legismertebb ábrázolá-
sai az Istar-kapu figurái.

lah(a)mu (akkád *lahmu*, ‘hajas’ → sumer *la-ha-ma*, „egy jótékony tengeri terem-
mény”): e kreatúrát a mezopotámiai mitológia is megkülönbözteti a kozmogoni-
kus istenségtől, aki a teremtéseposz elején jelenik meg párjával, Lahamuval. A 3.
évezredben Enki teremtett több lényvel együtt 50 lahamut az Apszuban. Emellett
a lahamuk kapuőrző lényként is szerepeltek. Az ikonográfiában a 3. évezredtől,
a pecsétenger-ábrázolásokon antropomorfa, ruhátlanul láthatók, legtöbbször 3
pár hajfürttel. Az óbabilóni kor után az ábrázolás és az értelmezés is megváltozott:
ettől fogva a lahamu bikatestű, szárnyas víziszörny lett, akit némely újasszír király-
feliratban a jól ismert kapuőrző szárnyas bikával azonosítottak.

ugallu (sumer *u₄ gal*, ‘nagy vihar’): külsőre oroszlánfejű démon, a viharisten
egyik hátsállataként oroszlán-sárkány. Ábrázolásával a Kr. e. 3. évezred elejétől
találkozhatunk (bár ekkor még nem egyértelmű a konkrét azonosítás), szövegek-
ben csak az évezred végén tűnik fel. Nemcsak a rossz időjárást, hanem a baljós
napokat is megtestesíti.

5. kép. Lah(a)mu, Ugallu, Urdimmu és Girtablullú

urdimmu (sumer *ur idim*, ‘vad/veszett kutya/oroszlán’): oroszlánember, a felső-
teste emberi. A Kr. e. 2. évezred elején bukkan fel, a név egyúttal egy csillagképet
is takar. Az évezred második felétől Marduk legyőzött ellensége, majd kapuőrzője
lesz.

girtablullú (sumer *gír-tab-lú-u₁₈-lu*, ‘skorpióember’): emberi felsőtestű skor-
pió. Ábrázolásokon a Kr. e. 3. évezred közepétől megtalálható, legismertebb képe
az Ur-i királysírok egyik berakásos hárfáján látható. A Gilgames-eposzban a skor-
pióember és felesége őrzi a Masu-hegy kapuját, amelyen keresztül a nap felkel
és lenyugszik. A ráolvasásokban ő az egyetlen figura, aki férfiként és nőként is
megjelenik.

úmu dabrutu (akkád, ‘ádáz viharok’): e formájában egyedül itt fordul elő, ezért áb-
rázolója nem ismert. Egy szinonim jelzővel ellátott alakját megtaláljuk egy him-
nusban; ott a lényt Ningirsu-Ninurta teszi ártalmatlanná.

6. kép. Kulullú és Kuszarikku

kulullú (sumer $ku_6-lú-u_{18}-lu$, ‘halembér’): tkp. sellő, elsöprő többségben férfi-sellő. A Kr. e. 2. évezred elején tűnik fel, feltehetőleg a skorpióember mintájára alkották. A kezdetektől Eával és a patakokkal hozták kapcsolatba, tehát szintén köze van a vízhez.

kuszarikku (akkád, ‘bölény’): emberfejű bölény, később a felsőteste is emberi; gyakran hívják bikaembernek is. A Kr. e. 3. évezred elejétől tűnik fel ábrázolásokon, és korán a napistenhez társították, feltehetően azért, mert a bölény a Mezopotámiától keletre fekvő hegyekben élt. Ninurta, majd Marduk küzd meg vele sikerrel, az előbbi isten egy alkalommal a tenger közepén győzi le.

Tiámat a fenti sereg vezérévé fiát és szeretőjét, Qingut tette meg: az eposz megfogalmazásában átvette az *Anu-ságot*, azaz a legfőbb isten, Marduk nagyapja, Anu szerepét. Mivel a gonosz erők főparancsnoka lett, anyja egy alvilági istencsoport, az Anunnakik fölötti hatalmát mondta ki, így teljesítve be a vezető szerepet. Erejét azzal növelte, hogy neki adta a Sorstáblát. Bár korábban nem létezett ilyen nevű isten, különböző mitológiai mozzanatok (a Sorstábla el/visszanyerése egy gonosz lénytől, egy isten feláldozása az ember megteremtésekor) ismertek voltak. Nevének valószínűleg az utóbbi aktushoz is lehet köze, hiszen az embereket azért teremtették, hogy az isteneknek ne kelljen dolgozniuk, Qingu nevében pedig részben a sumer kíg, ‘munka’, részben a kingal/kíg-gal, ‘vezér’ szó ismerhető fel.

Marduk felkészítése a harcra

Marduk, városához, Babilónhoz hasonlóan, a Kr. e. 3. évezredben nem játszott komoly szerepet, és csak alig néhány említésből ismert. A Kr. e. 2. évezred elején Babilónban is egy amurrú dinasztia került hatalomra, és az isten jelentősége a városával együtt növekedett. Az áttörést Hammurapi egyeduralma jelentette: hódításával együtt a város főistene is ismertté vált, és másutt is szentélyeket emeltek tiszteletére. Az az elképzelés, hogy Marduk az istenek királya, ennél későbbi: feltehetően már a kassú korban megjelent, de hivatalos feliratokon csak I. Nabú-kudurri-uszur (1125–1105) alatt tűnik fel; ekkortól lesz rendszeres mellékeve a Bél (= Úr) is. E felfogás a Kr. e. 1. évezredben, Babilón pillanatnyi politikai erejétől függetlenül is tovább élt, hogy az Újbabilóni Birodalom (625–539) idejében ismét hivatalos ideológiává emelkedjék. Az eposz szerint Marduk már születésekor kétszeresen felülmúlta elődeit: a szöveg ezt azzal is hangsúlyozta, hogy 4-4 szemmel és füllel látta el őt. Nyilvánvalóan költői túlzásról van szó, hiszen az ábrázolásokon egyszer sem jelenítik meg így.

IV. 65–122

Közelebb ment az Úr és Tiámat seregébe nézett,
hitvese, Qingu tervét kutatta,
ránézett és megzavarta elméjét,
(így) terve összezavarodott, tette elerőtlenedett,
és az isteneknek, segítőknek, akik mellette mentek,
meglátván a rendkívüli hőst, megzavarodott tekintetük.

Tiámat igézetet vetett, nyaka sem mozdult,
szavában hamisság volt, hazugság:
„Az Úr [...] -ja, az istenek, támadóerőd,
a helyükről mind köréd gyűltek!”
Felemelte az Úr az abúbut, hatalmas fegyverét,

és ekképp üzent a haragvó Tiámatnak:

„Miért mutatsz a felszínen jóságot,
amikor bensődben harcra készülsz?

A gyermekek zajongtak, tiszteletlenek voltak apáikkal,
és (ezért) te, a szülőjük, megtagadod a könyörületet!

Qingut a szeretődnek nevezted,
és joggal avattad be a legfelsőbb hatalomba;

rosszat akartál Ansarnak, az istenek királyának,
és az istenek, atyáim ellen gonoszat tettél!

Álljon készen sereged, vértessék fel magukat fegyvereiddel,
(de) állj elő, és vívjunk meg mi ketten!”

Tiámat ezeket hallván

örjögött, esztét veszette:
üvöltött Tiámat, hevesen, hangosan,
alsó felével együtt rengett (a világ) alapja.

Varázst vetett, (Marduk) rontását szavalta,
és a harc istenei fegyvereiket élezték.
Szemtől szemben állt Tiámat és az istenek bölcsé, Marduk,

felálltak a harcra, közeledtek a viadalra.
Kivetette hálóját az Úr, és körbefogta (ellenfelét),

az imhullut, ami mögötte állt, rászabadította;
Tiámat kitérte a száját, hogy elnyelje,
(de) ráküldte az imhullut, hogy ne tudja becsukni a száját,
a gonosz szelek megtöltötték a bensőjét,
bensője felfúvódott és szája szélesre nyílt,
(Marduk) nyilat lőtt bele, mely átszakította bensőjét,
középen kettévágta és átszúrta a szívét.
Mégkötözte és életét oltotta,
holttestét ledobta és fölállt rá.
Amikor vezérüket, Tiámatot megölte,
serege megzavarodott, gyülekezete szétoszlott,
és az istenek, segítők, a vele vonulók remegtek, rettegtek, újukat veszítették.
(Marduk) engedte őket és megkímélte az életüket,
de körbefogta őket, hogy ne tudjanak elmene-külni;

körbezárta őket, és fegyvereiket összetörte,
 hálóba fogván, kötelékekben vergődtek,
 sarokba szorítva, jajszóval telve,
 (Marduk) büntetését viselve, fogságba vetve.
 A tizenegy teremtményt pedig, a rettenettel el-
 látottakat,
 a démonok seregét, akik mind (Tiámat) jobb-
 ján vonultak,
 orrkarikával látta el, karjukat összekötözte,
 fegyvereikkel együtt lábához hajtotta (őket).
 Qingut pedig, aki közöttük a legnagyobb
 vált,
 megkötözte, és a halott istenekhez sorolta;
 elvette tőle a jogtalanul viselt Sorstáblát,
 s pecsétjével lepecsételvén saját mellére he-
 lyezte.

A (leendő) főisten emberi és isteni fegyverekkel egyaránt felszerelkezett. A két hadviselő fél egyenlő erejét jelzi, hogy e fegyverzetet ugyanúgy ellenállhatatlan-
 nak nevezi az eposz, mint a Tiámat teremtette gonosz kreatúrákat (*kakku lá mah-
 ra/i*). A döntő különbséget majd maga Marduk jelenti. A következőkben – Tiámat
 seregével ellentétben – nem az eszközök megjelenési sorrendjében haladok, ha-
 nem előbb az emberi, majd az isteni fegyvereket tárgyalom, végül röviden kitérek
 a mágikus eszközökre.

Az *új, nyíl* és *tegez* már a Kr. e. 4. évezredben megjelent ábrázolásokon; az ösz-
 szecsapásban ez lesz a döntő fegyver, nem véletlen, hogy Marduk maga készíti el.
 Elképzelhető, hogy ennek szimbolikus jelentősége is van: a Kr. e. 3. évezredben
 és a Kr. e. 2. évezred első felében az íjat és az életet ugyanazzal a jellel (TI) írták.
 A nyíl gyakran jelent meg isteni fegyverként, többek között Istar, Ninurta, Nergal
 is használta. Másik fegyvere, a *buzogány* is ősi fegyver, amelyet a korai időkben
 még jórészt kőből készítettek. Emellett nemcsak harci eszköz, hanem hatalmi és
 rangjelölő szimbólum is volt; ha a feje bronzból, vasból, ezüsből készült, *mit-
 tu*, ha rézből, *patarru* volt a neve. Az eposzban *mittunak* hívják, és ezzel a szó-
 val jelöltek egy isteni fegyvert is – a szójáték nyilván nem véletlen. E fegyver is
 sokszor megtalálható az istenek – pl. Ningirsu, Samas, Istar – kezében. Marduk
 védekezésül *páncélruhát* ölt magára, ez alatt nyilvánvalóan a térségben szokásos,
 bőrre vart, egymást átfedő kis fémlemezekből összeállított pikkelypáncélt értették.
 E védőöltözetet az óbabilóni korban már említi egy lexikális lista. Más isten, pl.
 Istar is magára öltötte.

A *háló* átmenetet képez az emberi és isteni fegyverek között. Fogóhálót rend-
 szeresen használtak kisebb vadak elejtésére, madarászásra, fegyverként azonban
 nem jelent meg. Ugyanakkor isteni fegyverként már a kora dinasztikus korban
 szimbolikus szerephez jut: a híres Keselyű-sztélén Ningirsu, Lagas főistene há-
 lóval fogja össze a vereséget szenvedett ummaiakat. Az eposzban Marduk kife-
 jezetten harci eszközként használja, nemcsak a párviadalban, hanem a legyőzött
 szörnysereg összefogására is.

A *harci kocsi* szintén az emberi haditechnika része, ám a kétkerekű eszközt az
 istenek máshogy használták. A már említett Keselyű-sztélén Ningirsu egy ilyen
 járművön áll, a körülbelül egykorú „Ur-i jelvényen” viszont négykerekű harci sze-
 kerek száguldanak. A kétkerekű kocsi tehát a Kr. e. 3. évezredben inkább hatalmi
 szimbólum lehetett, és e funkciója őrződött meg az eposzban is. Az emberi világ-
 ban ugyanakkor a Kr. e. 2. évezred második felétől a legkorszerűbb, csatadöntő
 fegyvernemmé vált. Marduk kocsijának sebessége nemcsak jelzőjéből következik
 („rettegett, ellenállhatatlan vihar”), hanem az eléje fogott lovakéből is. Ezen ál-
 latok az emberfeletti világ szülöttei, hiszen sebességük mellett méregfoguk is a
 nem emberi szférára utal. A négy ló neve más lények jelzőjeként is megtalálható:
 a „Gyilkos” és „Kiméletlen” nevekkel démonokat illeltek, egy szövegben Ada-
 dot nevezték „Pusztító”-nak, „Szélesebes”-nek pedig a Vízözönt és az oroslánfejű
 sast, az Anzu-madarat hívták.

Az isteni fegyverek elsőprő többségben meteorológiai jelenségek, azon belül
 is különböző *szelek, viharok*, ami nem véletlen: Marduk legfőbb istenként Enlil
 szerepét veszi át, aki az ég és a föld közötti régió istene volt, s akinek birodalmába
 tartoztak a szelek. A Marduk–Enlil azonosítás az eposz más részében jobban tet-
 ten érhető: Enlil száma az ötvenes volt, és a győztest magasztaló istenek Marduk
 ötven nevét mondják ki. (Asszíriában az Assur-Enlil azonosítás már az óasszír
 korban megfigyelhető.) Emellett Marduk viharisten-aspektusa is ismert: egy kassú
 király *kudurruján* Marduk alakja mellett két szokványos attribútumán – a *mushus-
 sun* és az áson – kívül megjelenik a villám is. A szelek, viharok más alkotásokban
 ellenséges erőként jelentek meg: az Adapa-eposzban a Déli Szél a halászó királyt
 fenyegeti. E szövegben az istenek közül Anunak jut a főszerep, és a teremtés-
 eposzban is ő adja Marduk játékszeréül a négy égtáj szeleit. Ezek mellett az isteni
 sereg vezére is létrehoz néhány szelet, vihart, amelyek közül az *imhullu* (sumer *im
 hu l*, ‘gonosz szél’) jut majd kiemelt szerephez. A szelek irodalmi toposzá válásá-
 hoz a természet megfigyelése is alapul szolgálhatott: a tenger hullámain korbácsoló
 szélviharokhoz hasonlóan a tengeristennő legyőzésére is Marduk szelei tűntek
 a legalkalmasabbnak. A csatában valamennyi szél, akár egyedül, akár csoporto-

san, a főisten harci kocsija mögött sorakozott fel. A koci elé az isten egy *villámot* helyezett, ami egyéb rendeltetéssel nem bírt. A fenti viharisten-aspektus mellett elképzelhető, hogy itt is szimbolikus eszközről van szó: a kétágú villám a „fő” viharisten, Adad jelképe, és a harcban Marduk parancsol a viharoknak. A képzőművészetben különféle harcos istenségek, például Ninurta tartanak villámköteget a kezükben.

A szelek, viharok és a villám mellett az istenek vezére mind felkészülésekor, mind a párviadal kezdetén az *abúbu*-fegyvert emeli magasra. A szó elsődleges jelentése vízözön, emellett épp az eposzbeli szerepe miatt néhányan egy közelebből meg nem határozható mitikus fegyvernek tartják, de az sem zárható ki, hogy térségenként és időszakonként más-más mitológiai figurát hívtak így. A szövegben egyértelműen fegyverként jelenik meg, és amennyiben a vízözönről van szó, Marduk saját őselemét állítja szembe a tengeristennővel.

A harci koci két oldalára megszemélyesített alakok, a Retentő Csata (*táhazu rasbu*), a Harc (*tuquntu*) és a Küzdelem (*anantu*) kerülnek. Látható, hogy mindkét oldalon megjelennek a démoni figurák is: a mezopotámiai felfogás szerint a lények a világ részei, s majd a Marduk kialakította világrend felépítésénél leszünk tanúi, hogyan illeszkednek be az ellenséges lények az új világba.

A mágikus eszközök körébe tartozik a Marduk által kimondásra kész *varázsige*, valamint a kezében tartott, hasonló támadások kivédésére szolgáló *gyógynövény*. A varázlás több irodalmi szövegben is megtalálható, legismertebb talán a már említett Adapa-eposz, ahol az uruki király így töri el a Déli Szél szárnyát. A gyógynövények a mezopotámiai felfogás szerint nemcsak a sérülések, betegségek kezelésére szolgáltak, hanem a rontások ellen is óvtak. Az összecsapás során különösen fontossá válnak – bár a szöveg nem árulja el a pontos feladatokat –, mivel Tiámat ráolvasással próbálja ártalmatlanná tenni a fiatal istent.

Az összecsapás

Marduk és Tiámat serege felsorakozott egymással szemben; ahogy láttuk, mindkét oldalon jelen voltak istenek, démoni lények és a természet erői is. A két sereg közeledésekor tehát kozmikus háború kitérésével kell számolnunk, de Marduk kihívására végül a két vezér párbajára került sor – a kozmikus párviadal így is lezajlott. A nyilvánvaló Jó–Gonosz szembenállást megerősíti a tűz–víz ellentét: egyfelől Marduk lobogó lánggal teli teste, másfelől a tengeristennő jelenléte. Az istenek

vezére már korábban kisebb győzelmet aratott csupán azzal, hogy ránézett Qingura, aki a puszta tekintete hatására összezavarodott, s hasonlóan járt a serege is. A motívum ismert a Kr. e. 3. évezredből: a *Gilgames és Aka* című sumer eposzban az Urukot ostromló sereg ugyancsak összeomlik Gilgames tekintetétől. Ez a rendkívüli erőt árasztó kisugárzás, a rettentő ragyogás (*melammu*) veszi körbe az isteneket, ezért hatnak így az emberekre. Marduk *melammuja* az ellenséges isteneket is megbénította. A vezérek összecsapása során Tiámat rontással próbálkozik, ami Mardukra nincs hatással – ne feledjük, gyógyfüvet tart a kezében. Az istenek vezére ekkor hálójával körbeveszi ellenfelét, és harcba küldi a gonosz szelet, az *imhullut*. A szél szétfeszíti a tengeristennő száját, aki hiába próbálja elnyelni, így Marduk rázúdíthatja a többi szelet, amelyek felfújva harc- és mozgásképtelenné teszik. Ekkor a győzedelmes istenség nyilat ló Tiámat belsejébe, egyenest a szívét ütve át. A halott tengeristennő láttán a félelmetes szörnysereg menekülni kezdett, s bár Marduk az életüket megkímélte, fogóhálójából ők sem szökhettek, orrukba karkát fűzött, ami hagyományosan a fogolystátusz jele Mezopotámiában. Mivel hasonlóan vezették az állatokat is, az emberi világban e státusz egyúttal az emberi léttől való megfosztást is szimbolizálta.

A harc ezzel véget ért, de a harc romjain jön létre az új világrend – és maga a világ is: Marduk Tiámat testéből formázza meg az eget és a földet, szeméből a Tigris és az Euphratészt, ő rendezi el a csillagképeket az égen, helyezi a világ közepére városát, Babilont, és csak munkája végeztével adja át Anunak a Sorstáblát. A levert szörnysereget az isten aláveti hatalmának, képmásukat, azaz szobrukat az Apszu bejárata elé állíttatja. Elképzelhető, hogy ezt a motívumot az eridui Ea-templom díszítése ihlette, de a templomok, paloták ajtajának őrzését eleve gyakran bízták kapuőrző démonokra. Marduk a teremtéssel, a szörnyek őriztetésével a Káosz erőit a civilizált világrend részévé tette. E tevékenysége megint csak az asszír birodalmi ideológia alapjává vált: a király hasonló módon tagolja be az idegen térségeket és népeit, az Ismeretlent Assur isten világába. A sereg vezérét, Tiámat fiát, Qingut Marduk „a halott istenek közé sorolta”. Bár a kifejezés pontos jelentése nem ismert, az eposzban később Qingut megölik, és véréből teremtik meg az embert.

Mint minden isten, Marduk is korának istene: fegyverei mezopotámiai fegyverek, legyen szó akár íjról, buzogányról vagy a viharokról. Küzdelme túlmutat egy egyszerű harcon: nemcsak az azt követő teremtés, hanem győzelmének a birodalmi ideológiába emelése miatt is.

Szakirodalmi tájékoztató

- Az *Enūma elis* legújabb, ékírást, kompozit átírást és fordítást is tartalmazó kiadása: Talon, Ph., *The Standard Babylonian Creation Myth. Enūma Eliš. Introduction, Cuneiform Text, Transliteration, and Sign List with a Translation and Glossary in French* (State Archives of Assyria Cuneiform Texts 4), Helsinki, 2005. További jól használható fordítások: Lambert, W. G., „Enuma Elisch”: Hekker, K. et al., *Mythen und Epen II. Texte aus der Umwelt des Alten Testaments III/4*, Gütersloh, 1994, 565–602; Dalley, S., *Myths from Mesopotamia. Creation, The Flood, Gilgamesh and Others*, Oxford, 1989, 228–277. Mindkét fordítás előtt rövid, de értékes bevezető tanulmány olvasható. Költői, de nem teljes fordítás magyarul: „Teremtés”: *Gilgames. Agyagtáblák üzenete. Ékírásos akkád eposzok*, vál. és jegyzetek Komoróczy G., ford. Rákos S., több kiadásban, pl. Budapest, 1974³; Bukarest, 1986.
- A mezopotámiai fegyverekről: Salonen, E., *Die Waffen der alten Mesopotamien. Eine lexikalische und kulturgeschichtliche Untersuchung* (Studia Orientalia XXXIII), Helsinki 1965/66. Kifejezetten az istenek fegyvereiről: Solyman, T., *Die Entstehung und Entwicklung der Götterwaffen im alten Mesopotamien und ihre Bedeutung*, Berlin, 1965.
- Mardukról rövid, de alapos filológiai összefoglaló: Sommerfeld, W., „Marduk. A. Philologisch. 1”: *Reallexikon der Assyriologie* 7 (1987–1990), 360–370. Ábrázolásairól: Rittig, D., „Marduk. B. Archäologisch”: uo., 372–374.
- Mezopotámia keveréklényeiről: Wiggerman, F. A. M., *Mesopotamian Protective Spirits. The Ritual Texts* (Cuneiform Monographs 1), Groningen, 1992, kül. 143–188. (Inventory of Monsters. Brief discussions című fejezet). Rövidebben uő, „Mischwesen. A. Philologisch. Mesopotamien”: *Reallexikon der Assyriologie* 8 (1993–1997), 222–246. Itt is külön paragrafus tárgyalja a teremtetéposz gonosz kreatúráit: § 2.3. The Army of Tiāmat: 228–229, itt magáról Tiāmatról is olvashatunk. A *lahmur*ról külön: Heimpelel, W., „Anthropomorphic and Bovine Lahmus. With an Appendix by Sherry McGregor”: Dietrich, M. – Loretz, O. (szerk.), *dub-sar anta-men. Studien zur Altorientalistik. Festschrift für Willem H.Ph. Römer zur Vollendung seines 70. Lebensjahres mit Beiträgen von Freunden, Schülern und Kollegen*, Münster, 1998, 129–153. (Köszönöm Kalla Gábornak az információt.) Green, A., „Mischwesen. B. Archäologie. Mesopotamien”: uo., 246–264. A főbb istenek és démonok: Black, J. – Green, A., *Gods, Demons and Symbols of Ancient Mesopotamia. An Illustrated Dictionary*, London, 1992. Qinguról: Krebernik, M., „Qingu”: *Reallexikon der Assyriologie* 11 (2006–2008), 178–179.
- A teremtetéposz szerepéről az asszír birodalmi ideológiában: Dezső T., „Égi és földi propaganda. Az Asszír Birodalom expanziós ideológiájának eszköztára (Kr. e. 745–612)”: *Ókor* 2009/2, 8–14.
- Assur városának *Akitu*-templomáról, a bronz domborműről: Frahm, E., *Einleitung in die Sanherib-Inschriften* (AfO Beiheft 26), Wien, 1997, 222–4, korábbi irodalommal; Pongratz-Leisten, B., *Ina šulmu ūrub. Die kulttopographische und ideologische Programmatik der akitu-Prozession in Babylonien und Assyrien im 1. Jahrtausend v. Chr.* (BaF 16), Mainz am Rhein, 1994, 74–78 (a templom helyzete), 207–209 (a bronz domborműről szóló szöveg átírása, fordítása és kommentárja).